

Л. В. Шаульська, д-р екон. наук, професор,
Н. С. Якимова, аспірант,
Донецький національний університет

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ ДОНЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ

АНОТАЦІЯ. В статті досліджено сучасні проблеми трудової міграції Донецької області, висвітлено специфіку міграції, негативні та позитивні тенденції цього процесу. На основі проведеного аналізу запропоновано рекомендації щодо вирішення існуючих проблем трудової міграції, вдосконалення сфери інституційного та правового забезпечення.

КЛЮЧОВІ СЛОВА: міграція, інформаційна база, занятість, демографічна ситуація, культурні умови, умови життя, проблеми міграції.

АННОТАЦИЯ. В статье исследованы современные проблемы трудовой миграции донецкой области, раскрыта специфика миграции, негативные и позитивные тенденции этого процесса. на основе проведенного анализа предложены рекомендации по решению существующих проблем трудовой миграции, совершенствования сферы институционального и правового обеспечения.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: миграция, информационная база, занятость, демографическая ситуация, культурные условия, условия жизни, проблемы миграции.

ANNOTATION. The article explored contemporary issues of labour migration of donetsk region, highlights the specificity of migration, negative and positive trends of the process. based on the analysis of the proposed recommendations to address the problems of labour migration, improving the area of institutional and legal support.

KEY WORDS: migration, information base, employment, demographic situation, cultural conditions, living conditions, problems of migration.

Питання трудової міграції громадян України за кордон є проблемою державного рівня. Мільйони трудових мігрантів з України, більшість з яких працює в Росії, країнах Західної Європи та Північної Америки, змушують державу по-новому усвідомити важливу роль у захисті прав та свобод її громадян. Найбільший міграційний обмін спостерігається між областями українсько-російського кордону, що обґрунтовує доцільність проведення аналізу проблем трудової міграції Донецької області. Також на

сучасному етапі спостерігається збільшення кількості трудових міграцій до Росії, що зумовлено впливом світової фінансово-економічної кризи на соціально-економічні показники розвитку України. Падіння темпів економічного розвитку, темпів виробництва, зниження рівня життя у Донецькій області призвело до міграції населення в Росію.

Проблемам міграції присвячені праці відомих учених Дж.С. Беккера, М. Долішнього, Т. Драгунової, Ж. Зайончковської, С. Злупка, В. Євтуха, В. Іонцева, А. Кіреєва, Е. Лібанової, О. Малиновської, Ю. Олефіра, В. Онікієнка, В. Переведенцева, Т. Петрової, С. Пирожкова, О. Позняка, А. Портеса, І. Прибиткової, Л. Рибаківського, М. Романюка, П. Самуельсона, С. Сассена, О. Хомри, С. Чеховича, Л. Шамілевої, М. Шульги та ін.

Багато наукових робіт присвячено питанням міграції населення до Західної Європи, визначенню можливих наслідків міграційних процесів. Водночас невирішеними залишаються питання трудової міграції у Росію, регіональні аспекти трудової міграції, які не отримали належного висвітлення як у науковій літературі, так і в нормативних матеріалах органів державної влади. Вирішення вищезазначених питань актуалізує необхідність дослідження цієї проблематики та розробки науково-обґрунтованих рекомендацій.

Метою роботи є аналіз та систематизація проблем трудової міграції Донецької області та визначення основних напрямів їх вирішення.

Необхідно зазначити, що основними тенденціями сучасних трудових міграцій населення України є: масштабність, розширення соціальної бази, країн та галузей прикладання праці, домінування нелегальної компоненти української трудової міграції, збільшення тривалості перебування заробітчан за кордоном, ускладнення структури мотиваційних чинників до здійснення трудової міграції, поширення так званої «сімейної міграції», тобто виїздів на заробітки за кордон двох або більше членів домогосподарства, повторюваність. Також спостерігається тенденція до помолодшання контингентів, що беруть участь у зовнішніх трудових переміщеннях, тенденція щодо зменшення серед трудових мігрантів осіб з вищою освітою та збільшення частки заробітчан із загальною та спеціальною середньою освітою, а також випускників професійно-технічних закладів [1, с. 41].

Особливої уваги заслуговує трудова міграція Донецької області. Основним напрямом міграції населення області є Росія. Про це свідчать дані про те, що мешканці східних (Харківська, Луган-

ська, Донецька, Запорізька, Дніпропетровська області) регіонів виїздили на заробітки здебільшого до Російської Федерації (84,1 % загальної кількості мігрантів із цих територій) та Італії (4,6 %) [6].

Зазвичай проблеми трудової міграції в Росію як у науковій, так і в публіцистичній літературі обговорюються менш активно, ніж трудової міграції на Захід. Передусім це зумовлено тим, що спрацьовує стереотип існування взаємообміну робочої сили між двома колишніми радянськими республіками. Слід також звернути увагу, що Східна трудова міграція істотно відрізняється від Західної як за складом мігрантів (на схід мігрує більше чоловіків, що зайняті на будівництві та важких роботах у промисловості), так і за специфікою післяміграційної поведінки. Та обставина, що значна частина трудових мігрантів у Європі закріплюється й намагається отримати громадянство, призводить до виникнення низки специфічних не тільки соціальних, а й політичних, правових проблем. Водночас Східні мігранти, як правило, повертаються в Україну.

Східний вектор міграції — до країн СНД — був і є привабливим для тих громадян, котрі через недостатню кваліфікацію, низький рівень володіння іноземними мовами чи нездатність до адаптації в незвичному економічному та культурологічному середовищі, виявилися незатребуваними у країнах Західної Європи та Америки. Реальна кількість мігрантів до Росії приблизно становить від 3 до 4,5 млн осіб [5].

На нашу думку, східний, переважно російський, вектор трудової міграції є найбільш чутливим для України, а особливо для Донецької області, як в політичному, так і в демографічному плані з наступних причин:

1. Географічна близькість, відсутність мовних бар'єрів, рідні й культурні зв'язки населення та спрощена процедура перетину кордону сприяють масовій та переважно нелегальній (легальний сегмент складає лише близько 8,5 %) трудовій міграції.

2. Переважно нелегальний характер міграції призводить до порушення прав трудівників-мігрантів у країні перебування, створює підґрунтя для криміналізації міграційних процесів, сприяє установленню в Росії негативного іміджу громадян України.

3. Масовий характер трудової міграції до Росії погіршує кількісні та якісні показники трудових ресурсів України та Донецького регіону зокрема.

Зазначені вище причини актуалізують необхідність дослідження мотивів, передусім економічних, які призводять до трудової міграції до Росії та підготовку рекомендацій щодо пріоритетних напрямів соціально-економічних перетворень, що сприятимуть поверненню трудових мігрантів та покращанню трудоресурсної ситуації у регіоні.

Найпопулярнішим напрямом трудової міграції сьогодні є Російська Федерація. Основними соціально-економічними причинами привабливості Росії для мігрантів Донецької області є: більша середньомісячна заробітна плата; менший, ніж в Україні рівень бідності; зростання попиту на ринку праці; стабільна політична ситуація; створення умов для залучення легальних трудових мігрантів.

Українських мігрантів, що виїжджають до Росії, крім економічних факторів приваблює низка інших чинників, а саме: культурна та мовна спорідненість; існування родинних зв'язків (за даними Інституту соціології НАН України в Росії проживає до 40 % родичів українців); наявність усталених ще за часів Радянського Союзу міграційних потоків (нафтова та газова промисловість, лісозаготівля, будівництво тощо); спрощений порядок перетину кордону.

Привабливість Росії для наших співвітчизників пояснюється не тільки можливістю працевлаштування та більшої заробітку, ніж на батьківщині, але й значною зацікавленістю самої Росії у залученні мігрантів у зв'язку з катастрофічним зменшенням постійного населення через природні втрати — лише з початку 2008 року населення зменшилося на 80,9 тис. чоловік, або на 0,06 % [4].

На сьогодні основні проблеми міграції населення до Росії можна поділити на наступні групи:

— демографічні — скорочення загальної чисельності населення країни; старіння населення; зниження народжуваності у молодих сім'ях через значні втрати молодого частки населення у міграційному обміні; повернення трудових мігрантів старшого (пенсійного) віку;

— соціально-економічні — втрата трудового і інтелектуального потенціалів країни у кількісному і якісному розумінні; збільшення пенсійного навантаження на працюючих; незадовільні умови праці; занижений рівень заробітної плати; низький рівень задоволеності якістю трудового життя, загальним рівнем життя; відсутність гарантій зайнятості; низький рівень соціальної захищеності населення;

— соціально-психологічні та культурні — посилення соціальної напруги у родинах; загальна зневіра у майбутнє, втрата національної самосвідомості; наявність трудових конфліктів; невідповідність заробітної плати трудовому вкладу; придбання нових культурних звичок, традицій, особливостей менталітету;

— нормативно-правові — відсутність офіційно укладеного договору спричиняє незахищеність трудових прав мігрантів (залишається не обумовленим розмір заробітної плати, не забезпечується право на соціальне страхування (від нещасного випадку, пенсійне, медичне), на відпустку); відсутність досконалого організаційно-правового забезпечення; необхідність.

Головною проблемою, що стоїть перед науковцями при вивченні питань трудової міграції до Росії, є недостатність статистичних даних, відсутність єдиної державної комплексної системи обліку руху мігрантів. Дослідити і оцінити реальні втрати трудового потенціалу Донецької області сьогодні практично неможливо, оскільки більша частка мігрантів при виїзді за межі країни використовують нелегальні шляхи. Ефективне регулювання міграційних процесів взагалі та трудових міграційних потоків зокрема не можливо без об'єктивної оцінки міграційної ситуації, сучасних тенденцій міграційного руху населення, стану справ на ринку праці та ролі, яку в цьому відіграє трудова міграція [3, с. 39].

Одним з головних джерел формування інформаційної бази про міграційні процеси є дані державної статистики, які дають можливість дослідити їх кількісні та якісні характеристики. Але сьогодні державна статистика України відображає масштаби переміщень лише певної (легальної) частини мігрантів, отже, не може цілком відбивати картину, що притаманна нині міграційному просторові не тільки Донецької області, але й країни в цілому [2, с. 47].

На нашу думку, недостатньою є інформація по Донецькій області щодо розподілу працівників-мігрантів за віком, статтю, освітою, сімейним станом, місцем призначення міграції, статусом зайнятості на батьківщині та в приймаючій країні, тривалістю роботи за кордоном. Без цих даних неможливо зробити якісний аналіз міграційних процесів, а це ускладнює подальшу розробку ефективного механізму їх регулювання та забезпечення захисту трудових прав мігрантів. Тому необхідно проводити опитування та обстеження населення на регіональному та державному рівнях, що будуть охоплювати категорії потенційних мігрантів; міг-

рантів, що тимчасово повернулися додому. Доцільно, щоб міграційні служби України та Росії координували свої дії між собою та вели облік чисельності мігрантів. Також необхідно створити окремий статистичний комітет, який би займався вивченням особливостей міграційних процесів, проведенням спостережень та обліку трудових мігрантів.

Незважаючи на збільшення «міграційних» грошових надходжень в Україну, зростання трудової міграції може загрожувати національним інтересам нашої держави у контексті безповоротної втрати трудових ресурсів, витоку найбільш професійних та активних кадрів.

З метою забезпечення національних інтересів України у міграційній сфері необхідно подолати негативну динаміку міграційних процесів та створити умови для повернення трудових мігрантів з Росії до України. Підґрунтям для цього має бути продумана та послідовна соціально-економічна політика, спрямована на збільшення економічної зацікавленості результатами праці в Україні, збільшення попиту на робочу силу, стабілізацію економічної та політичної ситуації в країні та регіоні.

Міграційні процеси, які поступово можуть перетворитися на реальну загрозу національній безпеці, повинні перебувати під постійним контролем держави з метою:

- відстеження трудової міграції та спрямування зусиль держави на захист трудових мігрантів, наприклад, шляхом підготовки відповідної двосторонньої договірно-правової бази щодо легалізації трудових мігрантів, надання їм соціальних гарантій, пенсійного забезпечення тощо;

- розуміння причин та наслідків трудової міграції до Росії, визначення та корегування економічних показників, які впливають на інтенсивність міграційних процесів;

- прогнозування навантаження на систему пенсійного забезпечення України за рахунок призначення пенсій громадянам, які працювали за кордоном та не сплачували внески до Пенсійного фонду із заробітної плати, опрацювання відповідних компенсаційних механізмів.

Вищезазначені проблеми вимагають вдосконалення існуючої української міграційної політики, особливо на регіональному рівні. Вона повинна втілювати в себе ефективний механізм регулювання міграційних процесів та включати заходи щодо попередження відтоку за кордон працездатного населення, інтелектуального потенціалу країни, забезпечення реалізації та захисту трудових прав мігрантів.

У першу чергу для органів виконавчої влади, зокрема для Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Міністерства праці та соціальної політики України, Міністерства закордонних справ України, Міністерства внутрішніх справ України та місцевим органам влади має стати створення єдиного виконавчого органу, з покладанням на нього функцій регулювання міграційними процесами із застосуванням правових та соціально-економічних чинників; організацією дієвого механізму моніторингу міграційних процесів на державному рівні, оскільки регулювання зовнішньої трудової міграції фактично залишається поза увагою держави. Також необхідно створити дієву систему регулювання міграційних процесів та виявлення кількості мігрантів на регіональному рівні [3, с. 43].

Основними напрямками державної політики у галузі трудових переміщень до Росії слід вважати протидію нелегальній трудовій міграції; збільшення легальних можливостей працевлаштування українських громадян; покращання стану соціального захисту трудових мігрантів з України під час перебування за кордоном.

З метою захисту законних прав та інтересів трудових мігрантів необхідно активізувати роботу з підготовки та підписання міжнародних договорів з питань трудової міграції, зокрема з метою вирішення на дво- та багатосторонньому рівні питань міждержавного обміну інформацією щодо чисельності трудових мігрантів, їхнього стану, застосування вимог міграційного права в сфері соціальних гарантій і захисту мігрантів, створення спільного міждержавного банку даних про трудові квоти та вакансії.

Сьогодні робота з договірно-правового врегулювання зовнішніх міграційних процесів переважно спрямована на Західноєвропейські країни. Водночас, з урахуванням суттєво більшої інтенсивності міграції за Східним вектором, основні зусилля в цій роботі необхідно переорієнтувати на підготовку та укладення міжнародних договорів з Росією, як основною країною-реципієнтом [6].

Таким чином, проведений аналіз визначив основні проблеми міграції Донецької області: поширеність нелегальної трудової міграції; відсутність правових основ та механізму реалізації трудових прав нелегальних мігрантів та недосконалість механізму захисту легальних мігрантів; посилення негативних соціально-економічних і демографічних наслідків, які полягають у втратах трудового та людського потенціалу, у зростанні соціальної напруги в родинях, що обумовлені структурою міграційних пото-

ків; недосконалість інформаційного забезпечення міграційної політики.

Недостатність в Україні статистичних даних значно ускладнює дослідження міграційних процесів. Вивченню піддаються лише ті міграційні рухи населення регіону, які підлягають офіційній реєстрації. Тому доцільно проводити опитування та обстеження населення на регіональному та державному рівнях. Необхідно, щоб міграційні служби України та Росії координували свої дії, враховували чисельність мігрантів. Також необхідно створити окремих статистичний комітет, який би займався вивченням особливостей міграційних процесів, проведенням спостережень та обліку трудових мігрантів.

Гострота та неоднозначність проблем, якими характеризуються масштаби і напрями міграційних процесів Донецької області, дають підстави говорити про необхідність запровадження державного організаційно-адміністративного механізму та регіональних механізмів, що забезпечили б втручання держави в міграційні процеси.

Література

1. Довжик, Б. Актуальне регіональне дослідження трудової міграції [Текст] / Б. Довжик // Україна: аспекти праці. — 2005. — № 3. — С. 37—44.

2. Петрова, Т. Міграційна політика держави та її інформаційне забезпечення [Текст] / Т. Петрова, В. Васильченко // Україна: аспекти праці. — 1996. — № 6. — С. 46—50.

3. Петрова, Т. Стан та проблеми регулювання зовнішніх трудових міграцій в Україні [Текст] / Т. Петрова // Україна: аспекти праці. — 2009. — № 3. — С. 37—44.

4. Экономика нелегальной миграции в России [подг. Владимир Мукомель] // Демоскоп weekly : электронная версия бюл. «Население и общество». — 2005. — 20 июня — 14 авг. (№ 207—208). [Електронний ресурс] — Режим доступу: <http://www.polit.ru/research/2005/08/18/demoscope207.html>.

5. Исполнительный Комитет Содружества Независимых Государств [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.cis.minsk.by/main.aspx?uid=1318>.

6. Украинцы спасаются от кризиса в России [Електронний ресурс] // Обозреватель : сайт. — Режим доступу: <http://www.obozrevatel.com/news/2008/11/15/268827.htm>.

Стаття надійшла до редакції 21.06.2010 р.